

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ: MƏKTƏB, ANA DİLİ, ƏLİFBA

Azərbaycanın mədəni-ictimai fikir tarixində dərin iz qoymuş olan bir çox dahi şəxsiyyətlər yetişmişdir. Onlar xalqımızın tarixi-mədəni inkişafında öz elmləri – yüksək humanist ideyaları ilə çox möhtəşəm abidələr ucaltmışlar. Elə abidələr ki, onlar bu gün də öz dəyərlərini itirməyərək, xalqımız tərəfindən rəğbətlə qarşılanır və öyrənilir.

Belə abidələr Azərbaycanda bir çox sahələrdə: ədəbiyyat, ana dili, maarif, mədəniyyət, publisistika və s. ucaldılmışdır. Bəli, belə xidmətlərin xalqın hərtərəfli inkişafında çox böyük rolu vardır. Bunların içərisində əsas olanlardan məktəb-maarif və ana dili-əlifba məsələlərinin inkişafı xüsusi diqqət çəkməlidir. Ona görə ki, hər bir kəs ana dilini öyrənmədən, məktəbdə təhsil almada heç bir sahədə kamillik zirvəsinə yüksələ bilməz.

Azərbaycan elminin tarixi inkişafına nəzər salarkən, XIX əsrin sonlarında və XX əsrin əvvəllərində elmin bütün sahələrində böyük bir sıçrayış baş verdiyinin şahidi oluruq. Bu mənada, həmin dövrü xalqımızın tarixində yeni bir mərhələnin başlanğıcı hesab etmək olar. Belə ki, bu mərhələdə ən mühüm və qabaqcıl məsələlərdən öndə gedəni xalqımızın mövcudluğunda əsas amil olan məktəb, ana dili və əlifba məsələləri idi. Bu məsələlərin həlli uğrunda bir çox cəfəkeş vətən oğullarımız – ziyalılarımız fədakarlıqla mübarizə aparmışlar. Onlardan: Cəlil Məmmədquluzadə, S.M.Qənizadə, H.Mahmudbəyov, N.Nərmanov, Ü.Hacıbəyov, M.Mahmudbəyov və s. ziyalılarımızı xüsusi göstərmək olar.

Bu yazımızda isə, biz yalnız Cəlil Məmmədquluzadənin məktəb və ana dili-əlifba məsələləri uğrunda mübarizəsindən danışacağıq. Belə ki, bu dövrdə məktəb şəbəkələrinin genişlənməsi və ana dilinin məktəblərdə ayrıca fənn kimi keçilməsi işlərində Mirzə Cəlilin xüsusi xidmətləri olmuşdur. Hətta dilimizin saflığı, təmizliyi və yad ünsürlərin təsirindən azad olunması uğrunda da mübarizə aparmışdır. Ədibin bu işlərini bədii əsərləri ilə yanaşı, onun ən böyük əsəri olan “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap etdirdiyi elmi-publisist məqalə və felyetonlarında da aydın görə bilirik. Yəni qələmə aldığı bütün əsərlərində “Ədib ana dilini beşik başında deyilən laylaların dili kimi, xalqla meydana gələn, onunla inkişaf edən, xalqın mənəvi dünyasını özündə əks edən bir dil kimi təqdim edirdi” (6, s. 100).

Mirzə Cəlilin həyatının müxtəlif lövhələrinə nəzər salarkən şahidi oluruq ki, onun qələmə alacağımız məktəb və ana dilinin inkişafı uğrunda mübarizəsinin əsasında, bilavasitə onun keçdiyi həmin şərəfli məktəb həyatı və tələbəlik illərində əldə etdiyi təcrübəsi, dünyagörüşü və hərtərəfli bilgiləri dayanır.

İndi isə Cəlil Məmmədquluzadənin məktəb, ana dili və əlifba ilə bağlı fəaliyyət və fikirlərinə qısa nəzər salaq.

Qeyd edək ki, Cəlil Məmmədquluzadə istər mollaxanada, Naxçıvan şəhər üçsinifli məktəbində, Qori seminariyasında şagirdlik dövründə, istərsə də on illik müəllimlik fəaliyyəti dövründə köhnə məktəbin bütün nöqsanlı cəhətlərini, ana dilinin tədrisinə mane olan səbəbləri, ərəb əlifbasının tədris prosesində qarşıya çıxardığı dolaylıqları təcrübədə görmüş və sonralar həmin problemlərə bədii əsərlərində, həmçinin onun ən böyük əsəri hesab edilən “Molla Nəsrəddin”in səhifələrində işıqlandırdığı məqalələrində, felyetonlarında böyük bacarıqla, sadə, aydın, bədii, yaxud publisistik bir dillə öz münasibətini bildirmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin məktəb-tədris və təlim-tərbiyə sahəsində böyük xidməti olmuşdur. Belə ki, o bu sahədə apardığı mübarizələrini “Ölümlər”, “Danabaş kəndinin məktəbi” və s. kimi ölməz pyeslərində, felyeton və məqalələrində əks etdirmişdir. Burada onun ən böyük xidməti, köhnə mollaxanalara qarşı ardıcıl surətdə mübarizə aparıb, yalançı müəllimləri, onların yaramaz üsullarını kəskin surətdə tənqid və ifşa etməsindədir. O, hələ kiçik yaşlarında olarkən köhnə məktəbin (mollaxanaların) ağır şəraitini görmüş, mollanın falaqqasını dadmışdı. Buna uyğun olaraq, ədib öz tərjümeyi-halında belə qeyd edir: “Yeddi-səkkiz yaşında molla yanına gedib çərəkə və Quran oxumağım da yadıma düşür. Naxçıvanda o vədə müdərrişlikdə məşhur olan Hacı Molla Bağır və Molla Əlinin məktəblərində oxumuşam və H.M.Bağırın falaqqasının, çubuqlarının acısını, deyəsən, indi bu saat yenə ayaqlarımda hiss edirəm. Həmin mollaların həsirli və bitli-sirkəli məktəblərində üç-dörd il avara olandan sonra atam məni qoydu şəhər məktəbinə. Üç il orada oxudum: rusca və genə müsəlmanca. Amma sözün doğrusu budur ki, dəxi mollaların bitli-sirkəli məktəbindən əlim çıxandan sonra əməlli-başlı müsəlman dərsi görmədim” (5, s. 100-101).

C.Məmmədquluzadə köhnə məktəblərdə hökm sürən hərə-mərcliyi, mollaların özbaşınalıqlarını, rüşvətxorluqlarını və bunların şagirdlərə göstərdiyi mənfi təsiri də “Molla Nəsrəddin” jurnalı səhifələrində böyük ustalıqla əks etdirmişdir. O, “Məktəblərin tərəqqisi” adlı felyetonda belə yazır ki, “... Hərçənd ki, məktəb bir qaranlıq və rütubətli töylə bucaqlarına oxşayır, amma bunun eybi yoxdur. Əgər uşaqlarda zəkavət olsa, töylə olmasın ki, nə bilim nə olsun, genə axırda alim olacaq...”

Astarada cümə günü şagirdlərin hər birisi gərək məktəb mollasına bir səhənk su daşıya, əgər daşımasa, şənbə günü məktəbə gələndə gərək günahının əvəzində mollaya altı dənə yumurta gətirə, bu şərtlə ki, yumurtalar təzə yumurta ola.

Hələ bir Astarada deyil... məsələn, Cəbrayıl mahalında Qarğabazar kəndində bir şkola var, Allah bəd nəzərdən saxlasın... Burada tamam azadlıqdır. Uşaqlar özbaşındırlar. Hər nə keflərini edəcəklər. İstər həftənin altı gününü də dərslərinə küçədə “dolə-döymə” oynasınlar. Bunlara heç kəs heç bir söz deyə bilməz və niyə də desin. Əsil azadlıq odur ki, heç kəs heç kəsə bir söz deyə bilməsin” (1, s. 164).

Mirzə Cəlil mollaxanaların kobud və dözülməz tərbiyə üsullarına, ağır cəzalarına davam gətirməyən uşaqların məktəbdən qaçması məsələsinə də felyeton və digər yazılarında toxunmuşdur. Ədib “şəki alması kimi yanaqları qırmızı olan uşaqların” mollaxanalara getdikdən sonra zülmkar mollaların qorxusundan saralıb-solmalarını, tez-tez xəstələnmələrini “Niyə

⁵³ Bakı Dövlət Universiteti. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. rbayramov924@gmail.com

mən dərsdən qaçdım?” adlı felyetonunda aydın şəkildə qeyd edərək yazmışdır: “Məlumdur ki, dərsdən qaçmağa neçə-neçə səbəblər olur. On üç yaşında bir uşaq nə qədər ki, qəmişdən at qayırib, minib küçələri o tərəfə, bu tərəfə kişnəyə-kişnəyə çapır, sağ və salamatdır. Amma dərsə gedən kimi biçarənin şəkli alması kimi qımızı yanaqları başlayır solmağa. Uşağın atası gedib Hacı Kərim həkimə əhvalat deyir və həkim uşağın üzünə baxan kimi ona bir dua yazır və uşağın atasına deyir ki, oğlunun heç özgə naxoşluğu yoxdur, məhz falaqqadan qorxub və uşaq bu sözləri eşidəndən sonra dəxi dərsdən qaçır” (1, s. 165).

Mirzə Cəlilin “Məktəblər” adlı əsərində məktəb açmaq məsələsindən, məktəb açarkən nələrə diqqət yetirmək lazım olduğundan və məktəblə bağlı digər problemlərdən danışır. Təbii ki, ədibimiz bu işdə keyfiyyətə üstünlük verir, yəni çox sayda bərbad vəziyyətdə məktəb açmaqdan, az sayda olsa da, keyfiyyətli məktəblər açmaq tezisi ilə çıxış edir. Əsərdən oxuyuruq: “...İki şeydən biri gərək olsun: ya gərək məktəb açmaq və məktəbin sayının çoxaltmaq tamahını azaldasan, ya da gərək sən məktəbindən qohum-qonşu bir zərrə qədər narazı olmasın” (4, s. 344). Əsərdə ədib həmin dövrdə məktəbdəki darısqallığı, məktəbin həyatının, sinif otaqlarının kirayə və ya icarə kimi başqalarına verilməsi, kirayəkeşlərlə müəllimlərin davası və bunların hamısının uşaqların təhsilinə mane törətməsi məsələsini ustalıqla göstərir.

“Üsuli-tərbiyə” adlı felyetonunda ədib məktəb daxilində mövcud olan tərbiyə üsulu və ya tərbiyə zamanı qaydaları riayət etməyən, oxumayan uşaqların cəzalandırılması məsələsini konkret bir neçə məktəbdə baş verənlərə münasibət bildirmək fonunda şərh edir. “Söhbət məktəb şagirdlərinə tənbeh etmək barəsindədir. Tənbeh də ona deməzlər ki, başlayasan şagirdə uzun-uzadı nəsihət eləyəsən. Çünki sən ona nəsihət edincə o da Krilovun “Dayının pişiyi” kimi bir ucdan əti yeyib, qurtaracaq. Hətta atalar da bunu deyiblər ki, Quran oxumağınan donquz darıdan çıxmaz. Müxtəsər ki, kötək lazımdır. Amma kötəyi də bir qayda ilə, bir üsul ilə istemal etmək lazımdır. Yoxsa Maşağa müəllimi kimi, vurub uşağın gözünü çıxardandan sonra, söz yox ki, axırda peşmançılıq olacaq” (4, s. 194). Bircə, əsərdə yazıçı məsələyə münasibətini kinayəli formada bildirmişdir. Yəni o bu yazısı ilə mövcud cəza tədbirlərini pisləmiş və cəzanın da müvafiq bir qaydası olduğunu diqqətə çatdırmaq istəmişdir. Onun bu niyyətinin həmin dövr nə qədər anlaşıldığını söyləmək, əlbəttə, çətindir. Müasir təlimlə müqayisə etsək, görürük ki, demək olar ki, Mirzə Cəlilin arzuları yerinə yetmişdir. Hazırda təlimdə şagird əsasdı, müəllim sadəcə bələdçi rolunu oynayır. Şagird cəzalanmadan da, istəsə də, istəməsə də təlim prosesində iştirak edir. Bu, təbii ki, müasir interaktiv təlim metodlarının əsas prinsiplərindən irəli gələn bir məsələdir.

Mirzə Cəlil daim ana dilimizin saflığı uğrunda mübarizə aparmış, dilimizin assimilyasiyaya uğramadan, mükəmməl formada hazırkı dövrümüzdə gəlib çatmasında böyük xidmətləri olmuşdur. Ədibin istər pedaqoji, istər publisistik fəaliyyəti zamanı, istər də bədii yaradıcılığında ana dili məsələsi hər zaman öndə duran məsələ kimi diqqət çəkir. Ona görə də onun qələmindən çıxan nümunələrə əsasən Y.Seyidov yazır ki, “Bu əsərlərdə bir ədib deyil, bütün xalq danışır” (6, s. 96). Həqiqətən də, belə idi. O dövr üçün də, bu gün üçün də demək olar ki, ədibin əsərləri onun xalqının hər bir nümayəndəsi tərəfindən anlaşılır. Bununla bərabər, həm də əsərlərində xalqın istək və arzuları da əks olunurdu. Qeyd edilən xüsusiyyətlər onu xalqına daha da yaxınlaşdırırdı. Bu isə ədibə istədiklərini xalqa çatdırmaqda kömək edirdi.

C.Məmmədquluzadənin əsərlərində ana dilimizi korlayan yad ünsürlərin dildə istifadəsinə qarşı apardığı mübarizəsi açıq şəkildə özünü göstərir. Məsələn, ədibin “Mini-mini mahnılar” adlı əsərində xalq nağıllarımız toplanan kitabın bu cür adlandırılmasına qarşı çıxır. Bu adı görə uşaqlar elə bilirlər ki, kitabda nəşə başqa məsələdən danışılır, ona görə oxumaq istəmirlər. Lakin sonradan kitabın əsl adı və mahiyyəti bəlli olur. Belə məsələlərə münasibət bildirən yazıçı əsəri belə yekunlaşdırır: “... məmləkətimizdə işlənməyən bu təzə-təzə sözlərin bərəkətindən bu kitabçaları əllərinə alan uşaqlar kitabı o gün oxumayacaqlar və bir bəhanə ilə oxumağı sabaha qoyacaqlar” (4, s. 157). Göründüyü kimi, yazıçı burada ana dilimizin saflığına xələl gətirənləri bu yoldan çəkinməyə səsləyir. Öz şirin dilindən – ana dilindən istifadə etməyi lazım bilir. Təəssüflə qeyd edək ki, Mirzə Cəlilin o zaman bildirdiyi iradlar bu gündə cəmiyyətimizdə mövcuddur. Lakin Prezident İlham Əliyevin bu nöqsanların aradan qaldırılması istiqamətində atdığı addımlar, imzaladığı sərəncamlar təqdirəlayiqdir. İnanırıq ki, yaxın zamanlarda Mirzə Cəlilin bu arzusu da yerinə yetəcək.

C.Məmmədquluzadənin “Maarif işləri” adlı felyetonunda məktəb və ana dili məsələsi vəhdətdə qoyulmuşdur. Belə ki, müəllif əsərdə SSRİ-nin ilk vaxtlarda xalqlara milli muxtariyyət məsələsinə toxunur – guya, hər xalq öz müqəddəratını özü həll edəcək, hərə öz dilində məktəb açacaq. Lakin bəri başdan deyək ki, bu yalnız sözdə idi, xalqımızı, ziyalılarımızı aldadırdılar, sonrakı hadisələr də bu fikrimizi təsdiq edir. Aldadılan ziyalılarımızdan biri də Mirzə Cəlil idi. Ona görə də 1923-cü ildə qələmə aldığı adı çəkilən felyetonda yazırdı: “Məktəblər də mililəşdi, yəni hər millətin özünün məktəbi olacaq və hər millətin məktəbinə özgə millətin uşaqları heç bir vəch ilə götürülməyəcək və götürülmür: türk məktəbinə rus, ya erməni götürülməyəcək, rus məktəbinə erməni, türk və gürcü götürülməyəcək və götürülmür. Demək, bu barədə beynəlmilləlik üsulu işləməyəcək” (4, s. 146). Mirzə Cəlili burada daha çox maraqlandıran türk məktəblərində təhsil alan şagirdlər və onların gələcək taleyidir. Belə ki, ədib hər millətin öz məktəbinin olmasının və öz dilində elmlərə yiyələnmasının vacibliyini qeyd etsə də, bu prosesdə türk şagirdlərinin iki istiqamətdə problem yaşayacağını qeyd edir. Birincisi, həmin türk məktəblərində uşaqların elm oxumaları üçün bir dənə də olsun kitab şkafiyoxdur, bəs bu uşaqlar necə təhsil alacaqlar. İkinci məsələ mühüm və ağırlı bir problemdir. Ədib həmin problemi belə ifadə edir: “... şagirdlərimiz orta məktəbləri qurtarandan sonra hansı darülfünunlara təhsili tamam etməyə keçəcəklər. Söz (*dil - RB*) səbəbindən Rusiya universitetlərinə, nə də Bakı darülfünunlarına qəbul oluna bilməzlər. – Bəs, hara gedəcəklər? – İstambula? – Əgər belə isə, elədə indidən yaxşı deyilmi bunu bilmək?” (4, s. 147). Göründüyü kimi, C.Məmmədquluzadə SSRİ-nin yalançı milli müqəddərat siyasətini anlamış və problemi bu şəkildə göstərmişdir. Həqiqətən də, ədibimiz xalqımız üçün məktəb və dil məsələsində çox ağırlı yerimizə toxunurdu. Və bu problemi ritorik sualla bitirməklə sanki onların siyasətinin yalan olduğunu göstərmək istiyirdi. Yəni onların “hər millətin öz məktəbi olacaq və hər millət öz ana dilində

təhsil alacaq” fikirlərinin özünü doğrultmadığı açıq-aydın görünür. Yəni əgər məktəbdə türk dilində hər hansısa bir kitab şkafı və ya oxumaq üçün bir kitab yoxdursa, onlar neçə oxuyub savadlanacaqlar!? Və ya tutaq ki, lap türk (Azərbaycan) milləti öz ana dilində təhsil aldı (əgər ala bilsə). Bəs, onlar sonra təhsillərini harada davam etdirəcək? Bax problem burasındadır. Ona görə ki, onların davam etdirə biləcəkləri məkan ancaq Bakı və Rusiya ola bilər, lakin orada təhsillərini davam etdirə bilməyəcəklər. Səbəbi də odur ki, həmin ali təhsil ocaqlarında təhsil rus dilindədir. Onların bildikləri dilə uyğun ali təhsil ocaqları isə yalnız qardaş ölkə Türkiyə ola bilər. Ora getmək, əlaqə qurmaq isə mümkün deyildir. Deməli, SSRİ-nin xalqımızın milli ruhunu öldürmək siyasəti elə bu yalanda özünü ifadə edirdi. Mirzə Cəlil də həmin məsələni kiçik bir əsərində böyük ustalıqla oxuculara çatdırmışdır.

Ədib “Müəllim” adlı felyetonunda da buna uyğun digər bir problemə də toxunur. Burada o, rus dili məktəblərindən fərqli olaraq türk məktəblərindəki problemlərə toxunur. Demək, Bakıda məktəb və müəllim məsələlərimizi iki nəfər türk dilini bilməyən işçidən ibarət bir “BONO” adlı təşkilat idarə edir. Belə qənaət hasil olur ki, necə yəni bir nəfər də olsun türk (Azərbaycan) dilini bilən tapılmadı ki, türk dili məktəblərini və müəllimləri əlaqələndirsin. Dil bilmədən necə idarə etmələr?

Burada qeyd etmək yerinə düşər ki, bu gün müstəqil ölkəmizdə gənclərimizin həm orta məktəbdə, həm ali məktəbdə ana dilində və digər dillərdə təhsil almaq, yaxud əcnəbi dilləri öyrənmək imkanı var. Həmçinin istənilən daxili və xarici universitetlərdə təhsil almaq kimi şansları var. Bu o deməkdir ki, müstəqillik əvəzsiz bir nemətdir. Şükür ki, Mirzə Cəlilin arzuları həyata keçmişdir, onun ruhu şaddır.

Mirzə Cəlilin ana dilinə qayğısı təkə fəaliyyəti və əsərlərində qaldırdığı problem və məsələlərlə bitmirdi. Ədib ana dilimizlə bağlı, onun necə olması ilə bağlı necə düşündüysə, başqalarından nə tələb edirdisə, məhz özü də yazdığı bütün növ əsərlərini sadə anlaşılıq dildə qələmə alırdı. N.Xudiyevin təbirincə desək, “Əlbəttə, demokratik ziyalıların maarifçilik sahəsində apardıqları mübarizədə xalqı savadlandırma başlıca məqsədlərdən biri idi. Lakin bu, heç də o demək deyil ki, yazıçı və şairlər xalqa əlifba dərsi keçirdilər. Burada ən prioritet istiqamətlərdən biri xalq üçün anlaşılıq, aydın dildə bədii əsərlərin yazılması, adi və ali həqiqətlərin xalqa onun başa düşdüyü dildə çatdırılması idi” (3, s. 220). Deyilən prinsip, təbii ki, Mirzə Cəlilin də qarşısında duran əsas prioritet məsələlərdən biri idi. Ona görə də ədibin qələmə aldığı bütün əsərlər: məqalə, felyeton, hekayə, povest və pyesləri xalqın asan və rahatlıqla anlayacağı, çətinlik çəkmədən başa düşəcəyi bir dildə idi. Belə xüsusiyyətləri nəzərə alan Y.Seyidov haqlı olaraq ədibi Füzuli ilə müqayisə edərək yazır ki, “Əgər Füzuli Azərbaycan dilinin tükənməz imkanlara malik olduğunu müəyyənləşdirmiş, onu klassik şeir dili səviyyəsinə qaldırmışsa, C.Məmmədquluzadə ədəbi dil ilə danışıq dili arasındakı səddi qaldırmış, ümumxalq danışıq dilini az qala ədəbi dil səviyyəsinə yüksəltmiş, sadə və lakonik xalq ifadələrinin geniş şəkildə sənət dilinə daxil olmasına, ədəbi dildə yer tutmasına yol açmış, ədəbi dilin lüğət tərkibinin saflaşmasına güclü təsir göstərmiş, beləliklə də, Azərbaycan ədəbi dilinin yeni ruhda inkişafında görkəmli rol oynamışdır” (6, s. 97-98).

Mirzə Cəlilin pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı, bədii və ya bədii-publisistik əsərlərində də istər məktəb, istər dil və əlifba məsələləri öz əksini tapmışdır. Bildiyimiz kimi, XIX əsr əvvəldən axıra qədər maarifçilik əsridir. Mirzə Cəlil də mövcud maarifçilik ənənələrini davam və inkişaf etdirən şəxsiyyətlərimizdən idi. XIX əsrin ortalarında əsas M.F.Axundzadə tərəfindən qoyulan əlifba problemi C.Məmmədquluzadəni də düşündürmüş və bu fikirləri davam və inkişaf etdirmişdir. Bu işdə onun redaktoru olduğu “Molla Nəsrəddin” jurnalının da rolu danılmazdır. Belə ki, “Bu dövrdə ərəb əlifbasına qarşı onun nöqsanları ilə əlaqədar kütləvi təbliğat işləri başlanmışdır ki, bu işin də önündə “mollanəsrəddinçilər” gedirdi” (2, s. 162). Yəni Mirzə Cəlil başda olmaqla “Molla Nəsrəddin” jurnalının ətrafında cəmləşənlər latın əlifbasının tərəfdarı olaraq, ərəb əlifbasının nöqsanlarına qarşı çıxdılar.

Ədib fəaliyyəti ilə yanaşı, elmi və bədii əsərlərində də əlifbanın yazımızda törətdiyi çətinlikləri ustalıqla göstərirdi. Məsələn, onun “Kürk” adlı felyetonunda əlifbanın çətinlikləri və yaratdığı dolaşılıq aşağıdakı kimi ifadə olunmuşdur: “Məşədi Qulaməli Təbrizdə bir sövdəgər idi. Hər nə rastına gələrdi alıb satardı. ...Bir gün bazardan keçirdim, gördüm Məşədi Qulaməlinin dükanının qabağında üç-dörd kəl arabası durub, hamısı doludu kürəkən. Qulaməli də bikiyə oturub, fikrə gedib” (4, s. 76). Deməli, Qulaməlinin fikrə getməyinin səbəbi var; qardaşına pul göndərüb, yazıb ki, indi qışdı, çox soyuqdu, yəqin ki, yaxşı pula gedər, mənə iki yüz tümənə nə düşürsə kürək al göndər. O da mənə yüz dənə kürək alıb göndərüb. “Zalım oğlu, zalım, yəqin ki, mənim kağızımda “kürk” sözünü “kürək” oxuyub” (4, s. 76). Göründüyü kimi, ədib bu yazısında ərəb əlifbasının nə qədər böyük bir problemə vəsifə olduğunu göstərir. Bilirik ki, ərəb dili morfoloji quruluşuna görə flektiv dillərə aiddir və bu dildə müstəqil kök yoxdur. Həm də bizim fonetik sistemimizdə doqquz sait olduğu halda ərəb dilinin fonetik sisteminə üç sait var. Buna görə də əski Azərbaycan əlifbasındakı yazılarda saitlərin qrafik işarəsi olmadığından müəyyən hərəkələrlə təsvir olunur. Nəticədə isə KRK kökünü həm “kürək”, həm “kürk”, həm də “körüq” oxumaq olur. Bu isə oxuduğumuz felyetondan bəlli olur ki, hansı problemlərə yol açır.

Mirzə Cəlil “Pillə-pillə” adlı felyetonunda ərəb əlifbasından latın əlifbasına keçidi bayram hesab edərək yazır: “Necə ki, məlumdur – bu gün bizim bayramımızdır; çünki bu gün biz ərəb əlifbasından xilas oluruq” (4, s. 399). Ədibin bu işi bayram etməyinin səbəbləri çoxdur; o həm də ona görə bu münasibətdədir ki, artıq fırıldaqçı mollalar məscidin hücrələrində cənnət vədəsi ilə avam camaatı aldadıb onları maarifdən, elmdən uzaqlaşdırma bilməyəcək.

Göründüyü kimi, “Mirzə Cəlilin başında durduğu “Molla Nəsrəddin” jurnalı Azərbaycanda bir çox global məsələlərlə (təhsil, dil, məktəb, müəllim, elm, mədəniyyət və s.) yanaşı, əlifba məsələsinə də geniş yer vermişdir” (2, s. 163). Onun əsərlərində əlifbanın yaratdığı çətinliklərə aid çoxlu sayda nümunələr gətirmək mümkündür, lakin kifayətlənirik və yekun olaraq qeyd etmək istiyirik ki, Cəlil Məmmədquluzadə xalqını, milətini, vətənini, doğma dilini sevən, ona bağlı olan, qayğı göstərən və

qayğı göstərməyi təbliğ edən bir ziyalı idi. Ədibin hələ o dövrdə istər məktəblə, istər ana dili ilə, istərsə də əlifba ilə bağlı qaldırduğu problemlər və həll etmək istədiyi məsələlər bu gün də əhəmiyyətini itirməyib. Həmçinin deyək ki, onun bu istiqamətlərdəki bir sıra istək və arzuları müasir dövrümüzdə reallaşmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abdullayev A. Azərbaycan dilinin tədrisi tarixindən. Bakı: Maarif, 1966, 332 s.
2. Bayramov R. Bakir Çobanzadə və Birinci Türkoğlu Qurultay (Əlifba məsələsinə tarixi baxış) // Türkoğlu araşdırmalar-1. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 266 s., səh: 147-218
3. Xudiyev N. Cəlil Məmmədquluzadənin dram dili // Xudiyev N. Seçilmiş əsərləri. IV cild (I hissə). Bakı: Elm və təhsil, 2013, 788 s., səh: 220-224
4. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. 4 cildə. III c. Bakı: Öndər, 2004, 480 s.
5. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. 4 cildə. IV c. Bakı: Öndər, 2004, 472 s.
6. Seyidov Y. Yazıçı və dil. Bakı: Yazıçı, 1979, 288 s.

Açar sözlər: *Mirzə Cəlil, "Mola Nəsrəddin" jurnalı, bədii əsər, maarif, məktəb, ana dili, əlifba*

Keywords: *Mirza Jalil, "Mola Nasreddin" magazine, art work, education, school, mother tongue, alphabet*

Ключевые слова: *Мирза Джалил, журнал "Мола Насреддин", художественное произведение, образование, школа, родной язык, алфавит*

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ: MƏKTƏB, ANA DİLİ, ƏLİFBA

Xülasə

Məqalədə görkəmli Azərbaycan ziyalısı, ədibi Cəlil Məmmədquluzadənin maarifçiliklə bağlı fəaliyyəti, xüsusilə məktəb, ana dili və əlifba ilə bağlı gördüyü işlər və bədii əsərlərində həmin məsələlərə münasibəti təhlil edilir. Qeyd edilir ki, Mirzə Cəlil xalqın işıqlı gələcəyini, tərəqqisini məktəblərin, maarifin inkişafında, ana dilinə qayğıda, xalqla anlayacağı bir dildə danışmaqda, asan öyrənilən əlifbada görürdü. Buna görə də məktəblərdəki nöqsanları göstərməklə onların islahına, ana dilinə olan biganəliyi tənqid etməklə ona maraq oyatmağa, ərəb əlifbasının çatışmazlıqlarını diqqətə çatdırmaqla onu yeni, asan öyrənilən bir əlifbaya – latın əlifbası ilə əvəzləməyə çalışırdı.

ДЖАЛИЛ МАМЕДГУЛУЗАДЕ: ШКОЛА, РОДНОЙ ЯЗЫК, АЛФАВИТ

Резюме

В статье анализируется деятельность выдающегося азербайджанского интеллектуала и писателя Джагилия Мамедгулузаде в области просвещения, особенно его работа о школе, родном языке и алфавите, и его отношение к этим вопросам в своих произведениях искусства. Отмечается, что Мирза Джагилил видел светлое будущее и прогресс людей в развитии школ, образовании, заботе о родном языке, говорении на языке, понятном людям, на легком для изучения алфавите. Поэтому, указывая на недостатки школ, он пытался заинтересовать их, критикуя их реформу, равнодушно относясь к родному языку, указывая на недостатки арабского алфавита и заменяя его новым, легким для изучения алфавитом. - латинский алфавит.

JALIL MAMEDGULUZADE: SCHOOL, NATIVE LANGUAGE, ALPHABET

Summary

The article analyzes the activities of the outstanding Azerbaijani intellectual and writer Jalil Mammadguluzade in the field of education, especially his work on school, native language and alphabet, and his attitude to these issues in his works of art. It is noted that Mirza Jalil saw a bright future and people's progress in the development of schools, education, caring for their native language, speaking a language understandable to people, in an easy-to-learn alphabet. Therefore, pointing out the shortcomings of schools, he tried to interest them, criticizing their reform, indifferent to his native language, pointing out the shortcomings of the Arabic alphabet and replacing it with a new, easy-to-learn alphabet. - Latin alphabet.

RƏYÇİ: prof. L.ƏHMƏDOVA